

Watervogels

jaargang 2:

pag 69 - 75.

1977.

"The geese are a difficult group, and our knowledge of them will only be advanced by more fieldwork combined with the collection of large series of skins, more study and less speculation".

R.A.H. Coombes: "Limosa"
jaargang 20 (1947)

DE VERSPREIDING VAN ANSER FABALIS FABALIS EN ANSER FABALIS
ROSSICUS IN EUROPA BUITEN HET BROEDSEIZOEN

G. Huyskens

Inleiding

Vooruitlopend op een uitgebreide publicatie over dit onderwerp wil ik hier zo beknopt mogelijk een samenvatting geven over de resultaten van het onderzoek betreffende dit vraagstuk. Een paar vooropmerkingen zijn noodzakelijk:

- 1) het gaat over de verspreiding buiten het broedseizoen
- 2) ik zal verder enkel de benaming "fabalis" en "rossicus" gebruiken, waarmee ik dan respectievelijk bedoel de in Europa voorkomende ondersoorten van de taiga- en toendrarietganzen.

In de Europese literatuur heerst over dit onderwerp een schrikwekkende chaos. Duidelijk is dat geïllustreerd in het laatste grote naslagwerk, het "Handbuch der Vögel Mittel-Europas" van Bauer en Glutz (1968).

Toch schuift in heel de literatuur iets merkwaardigs op de voorgrond. Met talloze voorbeelden is aan te tonen dat

veldornithologen het anders zien dan balgornithologen (Johansen gebruikt dit juiste woord voor taksonomen en systematici). Gebruikelijk volgt de veldornitholoog zijn grotere broer de balgornitholoog en denkt niet aan de bevoegdheid - gewettigd trouwens - van deze laatste in twijfel te trekken. Gaandeweg is het echter in mij opgekomen dat waar het ondersoorten van de rietgans betreft, de veldornitholoog beslist "voix au chapitre" heeft. Wat betreft de systematische voorstelling van de ondersoorten ligt er een afgrond tussen oost en west. Ik geef ze en voeg er de engelse namen aan toe.

Oost bij monde van Uspenski (1965)

Anser fabalis brachyrhynchus Baillon -
Short billed bean goose

Anser fabalis fabalis Latham -
Western tundra bean goose

Anser fabalis sibiricus Alpheraki -
Taiga bean goose (middendorffii)

Anser fabalis serrirostris Swinhoe -
East-Siberian tundra bean goose

West bij monde van Delacour (1954)

Anser fabalis fabalis -
Western bean goose

Anser fabalis johanseni -
Johansenis bean goose

Anser fabalis middendorffii (sibiricus)
Middendorff's bean goose

Anser fabalis serrirostris -
Thick-billed bean goose

Anser fabalis rossicus -
Russian bean goose

Anser fabalis brachyrhynchus -
Pink footed goose (niet bean goose)

In Rusland heeft men dus geen weet van
het bestaan van "a Russian bean goose".

Het Handbuch geeft Anser fabalis brachyrhynchus status van soort. Ik ben niet bevoegd maar het duidt toch op een storende willekeurigheid vanwege de systematici.

Laten we er de nieuwkomer johanseni buiten, dan zien we dat het oosten fabalis en rossicus onder één hoedje zet: fabalis.

Dat valt moeilijk te begrijpen: een rietgans uit de Groote Peel naast een rietgans uit Zeeland plaatsen en staan de houden, dat ze tot één en dezelfde dezelfde ondersoort behoren is niet in te denken.

Overgaand naar het westen citeer ik Bauer en Glutz:

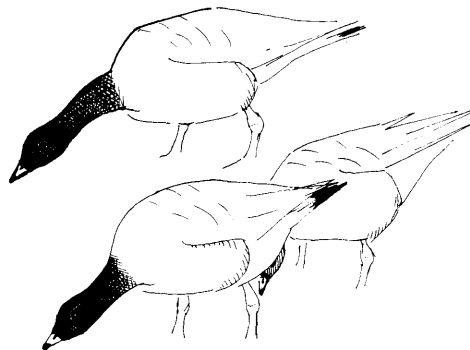
"Sowohl die Rassen der Wald-Saatgänse fabalis johanseni-middendorffii wie die der Tundra-Saatgänse rossicus-serrirostris gehen ohne scharfe Grenzen in mehr oder weniger breiten Mischzonen allmählich in einander über. Tundra- und Wald-Saatgänse kommen in N-E Siberien (zur Brutzeit) mit einander nicht in Kontakt. In N-W Siberien und Nordrussland aber haben sich ihre Areale in der Walddundra übereinander geschoben. Dort

dominieren auf weite Strecken zwischen rossicus und fabalis bzw. johanseni intermediäre Populationen, die die Merkmale der Wald- und Tundra-Saatgänse in verschiedener Weise kombinieren." Er is dus in het westelijk areaal een mengpopulatie, in het oostelijke niet.

Ik wil hier niet ingaan op theoretische aanvaardbaarheid van de mengpopulatie, maar wat is het in de praktijk geworden:

1. Johansen vond bij balgen in Hongarije van enige decennia geleden 90% mengpopulatie.
2. Ringers uit de DDR vonden in recente jaren 80 à 90% mengpopulatie bij de rietganzen aan de Gülpersee.
3. De "Avifauna van Nederland" (1970) suggereert dat het grootste deel van de in Nederland voorkomende rietganzen tot de mengpopulatie fabalis-rossicus behoort.

Dat komt er dan op neer, dat zeker 70% (om het aan de lage kant te houden) van de Europese rietganzen tot de mengpopulatie zouden behoren. Als dat zo zou zijn, dan hoeven we niet meer te spreken van een mengpopulatie, maar van een ondersoort waarvan fabalis en rossicus de extreme variatievormen zijn.

Het besluit ligt voor de hand: we zitten hier in hetzelfde spoor als de Russen en de op het eerste zicht diepe afgrond is maar schijn. Uit dit alles volgt het nogal harde besluit: met de tot nu toe gebruikte normen kunnen taksonomen onmogelijk het probleem oplossen.

Het probleem veldornithologisch gezien

Van in de vijftiger jaren ben ik begonnen het probleem veldornithologisch te benaderen. Het verschillend milieu en het verschil in veldkenmerken tussen rietganzen uit Zeeland en rietganzen uit de Stabrechtse Heide (N-Br) waren de aanleiding. Betrachting was zoveel mogelijk rietganzen op alle mogelijke plaatsen in Europa te zien. Een eikeboom is met een zakmes niet te vellen. Zo werd het me snel duidelijk dat de gebruikelijke optische uitrusting van de veldornitholoog (10 tot 15x-kijker) geen oplossing kon brengen. Ook een vervoermiddel om afstand tussen vogel en observator te vermindere bleek me noodzakelijk.

Na wel en wee kwam ik dan:

- a) een extra sterke (maar zware) kijker (30-50 x 110) binokulair op statief.
- b) een terreinwagen.

Wees ervan overtuigd zonder deze twee attributen valt er niet aan te beginnen. Mét die uitrusting dan, is het me zelden overkomen, dat ik er niet toe kwam, waar ook in Europa een groep rietganzen op ondersoort te bepalen. De laatste tien jaar is me dan ook een aantal rietganzen door de kijker gelopen, dat ver in de honderdduizenden loopt.

Het resultaat is: er zijn twee -en maar twee- goed te onderscheiden vormen van de rietgans in Europa die, in de winter, duidelijk geografisch gescheiden zijn en zich ethologisch verschillend gedragen.

Ik besluit daaruit met stelligheid dat in het westelijk verspreidingsareal, net als in het oostelijk, geen mengpopulatie bestaat. Dat staat diametraal tegenover de bewering van de taksonomen en geeft een andere optiek aan de rietganzen in Europa.

De veldkenmerken

Er zijn in de literatuur meerdere verschilpunten tussen fabalis en rossicus beschreven. Ik zal ze nu niet opnoemen. Sommige zijn verkeerd, andere onbruikbaar. Er blijft alleen dit over:

fabalis is een grote gans met lange hals en kop, lange platte snavel; van de zwart-gele kleurverdeling op de snavel is, althans bij de meeste vogels, het geel duidelijk dominant. Rossicus is kleiner met kortere hals, kleinere meer ronde kop, kortere aan de basis hogere snavel; van de zwart-geel verdeling is het zwart bij de meerderheid duidelijk dominant. Het verschil zit in kop-snavel: in het "gezicht".

Maar nu komt het knelpunt. De individuele variatie is groot, zo groot zelfs dat op de laboratoriumtafel de taksonomen er geen blijf mee weten. Maar voor de veldornitholoog is het anders. Praktisch kan van rietganzen gezegd worden dat ze een groepsidentiteit hebben. Paul Maes, die de meeste waarnemingen in alle ganzenhoeken van Europa met mij meemaakte, heeft dat nieuwe woord gevonden en het geeft goed weer wat ik bedoel. Met een weinig ervaring is goed te zien tot welke ondersoort een groep rietganzen behoort. Vallen, bij het overlopen van de groep, enkele grote gele snavel op, dan hebben we een groep fabalis. De gele snavelen zijn blikvangers. Bij langer toekijken wordt duidelijk dat al de ganzen éénzelfde kop-snavel-model (gezicht) hebben. Blijft de gele blikvanger uit dan vallen snel de geronde kop met korte overwegend zwarte snavel op: we staan dan voor een groep rossicus. Wie er dan werk van maakt ziet een grote reeks individuele variaties: van lange bijna gele tot lange bijna zwarte snavelen en hetzelfde voor de korte snavelen. Logischerwijze speelt de routine van de observator een grote rol maar toch blijven goede observatiemogelijkheden noodzakelijk.

Een bewijs van de subtiliteit van de raskenmerken is dat een lichte, door externe oorzaken vervormd kop-snavel-

model vele "kopfschmerzen" aan de veld-ornitholoog kan bezorgen. Een groep op vochtige akkers fouragerende ganzen kan grote verwarring stichten. De aan de snavel en kop klevende klei vervormt totaal het gezicht en een rossicus kan een typische fabalis worden. De foto van G. Ouweel op pag. 75 van "De Levende Natuur" (1974) is hier een treffend voorbeeld van.

Verspreiding van fabalis en rossicus in Europa

Buiten het broedseizoen vinden we in Europa rietganzen:

1) in het Oostzeegebied: Denemarken, Noorwegen, Zweden en DDR. Op de kaart ziet het Poolse deel van de Noord-Europese vlakte er erg "ganzen-mind" uit, maar we weten er zo weinig van. Hetzelfde geldt voor Rusland. Ik moet deze landen in deze bijdrage buiten beschouwing laten. Het zwaartepunt ligt in Zuid-Zweden (Schone) en in de DDR.

2) Het Noordzeegebied en West-Europa: België, BRD, Nederland, Frankrijk, Spanje en Engeland. Het zwaartepunt ligt in Nederland en in de BRD (Niederrhein).

3) In de Pannonische Vlakte: Oostenrijk, Hongarije, Joegoslavië, Tsjecho-Slovakije. Griekenland, waarvan ook weinig bekend is, zou ik hierbij willen aansluiten. Met Italië weet ik geen blijf. Ik weet niet of ik het bij groep 1-2, die ik feitelijk als één groot geheel beschouw, moet plaatsen, of bij groep 3. Er is ook zo weinig over geweten. Zwaartepunten zijn Oostenrijk en Hongarije.

De rietganzenplaatsen in Nederland, België, Frankrijk en West-Duitsland bezocht ik uiteraard meerdere malen. Zweden, Denemarken, DDR, Oostenrijk en Hongarije werden tweemaal bezocht.

Fabalis

De totale fabalispopulatie is als volgt verdeeld:

a) 1000 à 1500 vogels komen naar Nederland en België. Een merkwaardige kleine winterreliktpopulatie (geografisch wel te verstaan) die, een paar kleine groepjes elders uitgezonderd, vooral in de heidegebieden voorkomt en hardnekkig standhoudt.

b) 100 (?) vogels gaan naar Engeland.

c) 50.000 vogels -dat is een strikt minimum- verblijven in het Oostzeegebied. Denemarken en Noorwegen zijn van minder belang, het centrale punt ligt in Schone (Zuid-Zweden) en in de DDR.

Volgens de eigen waarnemingen behoren deze vogels hier alle tot fabalis. Rossicus komt daar niet in groepen voor. De situatie in de DDR is ingewikkelder: er komen én fabalis én rossicus voor. Ik heb grondige redenen te veronderstellen dat fabalis zich vooral aan de kust en rossicus zich vooral in het binnenland ophoudt. Als de levensmogelijkheden in het Oostzeegebied onmogelijk worden door strenge vorst of overvloedige sneeuwval, verplaatsen ze zich waarschijnlijk naar het Noordzeegebied. Dat houdt in, dat externe factoren hun verplaatsing bepalen. Zeker is ook, dat er in het Oostzeegebied zelf mid-winterverschuivingen gebeuren. (Rossicus doet dat hier ook). De vermindering in onze heidegebieden is waarschijnlijk in verband te brengen met de vermeerdering in Zuid-Zweden.

Rossicus

Ik kan het hier alleen hebben over de Europese rossicus-winterpopulatie. Het is waarschijnlijk dat een deel

van de wereldpopulatie ook buiten Europa overwintert of tenminste in door ons niet controleerbare Europese gebieden zoals Zuid-Rusland.

De Europese rossicus-populatie (tussen 150- 200.000 vogels) is als volgt verdeeld:

a) een groot deel (waarschijnlijk minder dan de helft) trekt naar de Pannonische Vlakte in Midden-Europa. Waar deze vogels verder de winter doorbrengen, weet ik niet.

b) Het andere gedeelte trekt in de herfst en voorwinter naar het Oostzeegebied of de Noord-Europese laagvlakte. Alhoewel we reeds reserve moeten maken voor Polen, meen ik toch dat de hoofdmacht zich ophoudt in de DDR.

- Omstreeks half december verlaat een groot deel van deze groep, onafhankelijk van het weer, het Oostzeegebied en trekt naar het Noordzeegebied en West-Europa. Een zware koude-inval kan die wegtrek vervroegen, zoals eind november 1973. Maar zelfs als koude-inval uitblijft, zetten de vogels zich in beweging. Inwendige factoren stimuleren de verplaatsing. Daar zit dan het ethologisch onderscheid met fabalis. Wel brengt een zwakke winter rond de Oostzee bij ons minimum-(1974-75) en een strenge winter maximum-aantallen (1976-77).

- Er valt nauwelijks aan te twijfelen dat de rietganzen, die 's winters Frankrijk, Zwitserland en Zuid-West-Duitsland bezoeken, tot de rossicus-ondersoort behoren.

Eigen waarnemingen en de literatuur uit deze landen wijzen hierop. Het feit dat de eerste ganzen overal in de loop van december aankomen, wijst erop dat ze behoren tot de groep die rond die tijd het Oostzeegebied verlaat. Grote verzamelplaatsen zijn er beslist niet, maar zeker is, dat een aantal kleine plaatsen over het hoofd gezien wordt. Groepen van 200-300 overwinterende rietganzen kunnen zelfs in ons eigen gebied jarenlang aan de aandacht ontsnappen.

Een tweede verschijnsel hier is de lichte vermeerdering in februari.

- Tenslotte een enkel woord over Spanje, waar zeker ook niet alles van geweten is. De laatste gegevens spreken van 3000 vogels (rossicus volgens Bernis, (1966)). Zouden het niet deze vogels zijn die de februari-vermeerdering in hoger genoemde landen veroorzaken? Ik uit maar een veronderstelling (wat Coombes afraadt). Zeker is dat Spanje (Douro-vallei) en Frankrijk (Lotharingen) in het nog niet zoverre verleden grote verzamelplaatsen hadden. Franse boeren, jagers en jachtwachters uit Lotharingen zijn té unaniem in hun verklaringen om het te betwijfelen.

Ik vraag me af of de vermindering niet in verband te brengen is met de vermeerdering in de DDR. Opvallend is, dat er vroeger reeds in oktober grote aantallen waren in Lotharingen.

Besluit

1. *Fabalis* en *rossicus* leven duidelijk gescheiden in hun Europese winterkwartieren.
2. Frankrijk, Spanje en Italië liggen qua aantallen nog volledig braak. De grote midwintertelling van half januari valt op het minst geschikte tijdstip om een overzicht te krijgen van de aantallen. Ze leven op dat moment zeer verspreid. Maar dat behoort tot een studie op zichzelf, die ik de "winterse infrastructuur" van de rietgans zou noemen. Goed gecoördineerde simultaan-tellingen tussen 1 en 15 november in het Oostzeegebied en de Pannonische Vlakten zouden een betrouwbare schatting van de wereldpopulatie kunnen opleveren. De kleine aantallen elders in deze periode zijn te verwaarlozen.
3. Er worden veel rietganzen geringd. Maar de nog niet gepubliceerde ringgegevens worden niet vrijgegeven. Ze zouden kunnen bijdragen tot het bijstellen

van het probleem. Er is volgens ringuitslagen contact tussen de Oost-Noordzeepopulatie en de Pannonische populatie.

Eén vraag nu: zijn er gevallen van ganzen, die in de loop van één en dezelfde winter in de twee verspreidingsgebieden aangetroffen worden, of is er altijd één of meer broedseizoenen tussen? In het laatste geval, wat ik sterk vermoed, gebeurt het contact uitsluitend in het broedseizoen en heeft er, indien de scheiding op de trek eenmaal is voltrokken, geen contact meer plaats.

4. De kleine rietgans geniet de status van bescherming. *Fabalis*, waarvan de wereldpopulatie zeker niet hoger ligt, zou van dezelfde status moeten genieten. Is dat haalbaar voor een ondersoort? Maar als *brachyrhynchus* status van soort heeft, waarom *fabalis* en *rossicus* niet? Voer voor balgornithologen.

Literatuur

- Bauer, K.M. en U.N. Glutz von Blotzheim. 1968. Handbuch der Vögel Mitteleuropas. Frankfurt am Main.
- Bernis, F. 1966. Aves migradoras Ibericas. Fasciculo 2: Anatidae. Madrid.
- Commissie voor de Nederlandse Avifauna. 1970. Avifauna van Nederland. Leiden.
- Coombes, R.A.H. 1951. Two races of the Bean Goose in Western Europe. Proceeding of the Xth International Ornithological Congress, 2nd ed. Stockholm.
- Delacour, J. 1954. The Waterfowl of the World, Vol. I. London.
- Dementiev, G.P. e.a. 1951. The birds of the Soviet Union IV. Moscow.
- Mathiasson, S. 1963, The Bean Goose, *Anser fabalis* (Latham) in Skone, Sweden, with remarks on occurrence and migration through northern Europe. Acta Vertebratica, Vol. 2. Number 3: 419-533.

-vervolg literatuur-

- Naumann, J.J. 1902. Naturgeschichte der Vögel Mitteleuropas IX.
Herausgegeben von C.R. Hennicke, Gera - Unternhaus.
- Rutschke, E. 1973. Durchzug und Ueberwinterung der Saatgans (*Anser fabalis* Latham) in der DDR nebst Bemerkungen über die Blessgans (*Anser albifrons* Scop.). Beiträge zur Vogelkunde, Band 19: 430-457.
- Snow, D.W. 1971. The Status of Birds in Britain and Ireland.
Oxford.
- Uspenski, S.M. 1965. Die Wildgänse Nordeuropas. Die neue Brehm Bücherei.
Ziemsen Verlag. Witttemberg Lutherstadt.

adres: Hoogeind 65,
B 2090 Stabroek,
België.

Het abonnementsgeld van
f. 12.-- voor Watervogels
kan worden overgemaakt op
girorekening 358.48.28
t.n.v. Redakteur Watervogels
te Alkmaar.
Losse nummers worden toe-
gezonden na overmaking
van f. 3.50 op hetzelfde
gironummer.

Belgische abonnees kunnen
het abonnementsgeld van
180 F. overmaken op P.R.
000-0166601-52 t.n.v.
H. Kuyken-Quintelier,
Heirweg 2, 8030 Beernem.

